

INSEMNĂRI PE MARGINEA CERCETĂRIILOR DE LA CASTELUL FEUDAL DIN LĂZAREA

Comuna Lăzarea (jud. Harghita), situată într-un ținut pitoresc, este o comună bogată în monumente istorice. Biserica parohială păstrează elemente de arhitectură provenite din secolele al XIII—XVIII-lea; mănăstirea franciscană a fost construită în secolele XVII—XVIII, „Movila tătarilor“ datează din anul 1657.

Monumentul cel mai valoros de pe aceste meleaguri este castelul familiei Lázár. El prezintă o valoare deosebită atât din punct de vedere arhitectonic și artistic, cât și din punct de vedere istoric. De acest castel se leagă prezența unor personalități istorice remarcabile, printre care Petru Rareș¹, domnitorul Moldovei care a poposit aici în 1538, Mihnea-vodă, domnul Țării Românești care în anul 1650 se refugiase în acest castel², precum și Gabriel Bethlen, principele Transilvaniei care și-a petrecut copilăria între zidurile castelului³; Kájoni (Căian) Ioan, figură importantă a istoriei și culturii transilvane era invitat în repetate rânduri la castel⁴.

Aceste fapte au îndemnat Muzeul din Gheorgheni să inițieze efectuarea unor cercetări cu referire la castel și la moșiile care i-au aparținut. Solicițînd sprijinul celorlalte muzee din zonă, cu aprobarea Academiei R.S.R., s-a format colectivul de cercetători⁵. După unele prospectări prealabile, între-

¹ T. Chindea, *Contribuțiuni la istoria românilor din Valea Ghiurghiului*, Gheorgheni, 1937.

² L. Kelemen, *A szárhegyi romkastély*, în *Művészeti Szallón*, 1928, nr. 8—9, p. 8 sqq.

³ B. Kölönte, *Gyergyó története*, Gheorgheni, 1910, p. 113.

⁴ J. György, *A Ferenc rend története Erdélyben*, Cluj, 1922, p. 283. Intemeietorul și starețul mănăstirii este înmormîntat în cavoul situat sub biserica acestei mănăstiri.

⁵ Colectivul s-a compus din următorii tovarăși: Ștefan Molnár, directorul Muzeului din Cristuru Secuiesc; Andrei Zrínyi, muzeograf la Muzeul județean Mureș din Tîrgu Mureș; Dionisie Kovács, instructor principal la Centrul județean de îndrumare a creației populare și a mișcării artistice de masă, Miercurea Ciuc; Martin Tarisznyás, muzeograf, responsabil al Muzeului din Gheorgheni; Paul Gyulai, muzeograf la Muzeul de istorie al Transilvaniei (începînd din anul 1969, cînd a fost numit coordonator din partea Academiei R.S.R., Filiala Cluj-Napoca); Iuliu Keresztes, arhitect, I.P.J. Tîrgu Mureș, realizatorul cercetărilor de arhitectură. Materialul fotodocumentar a fost realizat de Dionisie Kovács, Andrei Zrínyi, Zoltán Szilágyi și Alexandru Szakács

prinse în anii 1960—1962, în primăvara anului 1963 au fost începute cercetări de amploare.

Cercetările au fost complexe. Au fost organizate anual săpături arheologice, studii din domeniul istoriei artelor, precum și cercetări arhivistice întreprinse la arhivele din Cluj-Napoca, Tîrgu Mureș, Miercurea Ciuc⁶.

De asemenea erau indispensabile anumite cercetări în zona de protecție care cuprinde vestigiile arheologice.

Începînd din anul 1964, I.P.J. Tîrgu Mureș a executat proiectarea unor lucrări de protejare, lucrări efectuate concomitent cu cercetarea propriuzisă⁷.

În cadrul cercetărilor s-au studiat documente valoroase cu referire la castel și moșiile aparținătoare, componența castelului, precum și organizarea economică a moșilor Lázár. Documentul cel mai valoros este un inventar datat din anul 1742, care descrie în mod detaliat toate încăperile castelului⁸.

Pereții castelului păstrează o serie de roci geologice. Din analiza acestora s-a constatat că aria de răspîndire a rocilor este identică cu zona de extindere a moșiilor⁹.

⁶ Cercetările arhivistice au cuprins următoarele fonduri:

a) Fondul familiei Lázár, păstrat în Arh. Stat. Cluj-Napoca. Materialul aflat în curs de sistematizare cuprinde 55 tomuri de cca 22 ml.

b) Colecția de descripții din arhivele amintite (Conscripția din anul 1773, Colecția de descripții, nr. 10).

c) Inventarul castelului și moșiilor familiei conților Lázár, datat în anul 1742, cuprinzînd descrierea detaliată a tuturor bunurilor familiei, aflate în comunele din zona Gheorgheni, Toplița, comunele Dănești și Sîndomic-Ciuc, precum și zona Casinului.

d) Conscripțiile urbariale din comunele zonei Gheorgheni, datate în anul 1820; Arh. Stat. Tîrgu Mureș, nr. 280—301.

e) Fondurile arhivistice ale primăriilor din Lazărea și Gheorgheni, ale Composesorului din Borsec, ale vicescaunului Gheorgheni, provenite din perioada 1600—1848, păstrate la Arh. Stat. Miercurea Ciuc.

f) Materialele arhivistice aflate la Consiliul popular al orașului Gheorgheni, ce se referă la situația moșiilor din hotarul orașului ale familiei Lázár.

Fondurile studiate conțin un bogat material privind trecutul moșiilor familiei Lázár, dar mai puține date în legătură cu construirea castelului, excepție făcînd inventarul din 1742 care constituie o bază documentară pentru lucrările de restaurare.

⁷ În cadrul acestora au fost efectuate următoarele lucrări de restaurare: *Anul 1965*: studii generale privind restaurarea; *1966*: protejarea zidurilor și restaurarea temniței; *1968*: restaurarea „Bastionului roșu”; *1968*: începerea restaurării „Bastionului berzelor”, lucrare terminată în 1972; *1969*: restaurarea pivniței; *1969—1970*: instalații electrice exterioare și interioare. Toate lucrările au fost avizate de organele competente.

⁸ Inventarul (cf. nota 6) a fost redactat după moartea contelui Lázár Francisc (28 martie 1742) în cadrul procesului succesoral și divizionar între văduva contelui și copiii născuți din prima lui căsătorie. Redactarea a durat circa cinci luni și a fost făcută în prezența reprezentanților tuturor părților, din care motiv au fost cuprinse și detaliile cele mai mărunte. Inventarul, al cărui publicare ar depăși limitele prezentei comunicări, poate constitui o bază documentară pentru lucrările de restaurare.

⁹ Materialul de construcție al castelului conține cca 10% din rocile aflate în hotarul comunei Lazărea. Restul materialului a fost transportat din diferite comune ale zonei Gheorgheni, comune situate între Sîndomic și Toplița unde familia a avut moșii. Iobagii, priete altele, au efectuat și transportul materialului de construcție.

Rezultatele cercetărilor au fost cuprinse în rapoarte preliminare depuse la Institutul de Istorie și Arheologie al Academiei R.S.R., Filiana Cluj-Napoca¹⁰.

Colectivul de cercetători și-a propus următoarele teme:

1) Examinarea fundației pereților. 2) Releveul vertical al pereților existenți. 3) Stabilirea nivelului inițial de pășire al curții. 4) Stabilirea etapelor de construire a diferitelor complexe de clădiri. 5) Elucidarea destinației clădirii mici din mijlocul curții, denumită de populație „temnița cu coase”. 6) Clarificarea existenței unor sisteme exterioare de apărare (șanț, circumvalație). 7) Studiarea existenței unei canalizări, fântini, a unui presupus tunel de refugiu, a destinației cavităților longitudinale situate în pereții bastionnelor și a zidurilor de incintă. 8) Depistarea unor urme arheologice în curte și în zona de protecție a castelului. 9) Perpetuarea elementelor decorative existente pe pereți (decalcuri). 10) Cercetări arhivistice privind istoricul castelului.

În vederea realizării scopurilor enumerate s-au ales metode arheologice adecvate, secționând terenul castelului și al zonei de protecție pentru examinarea cât mai amănunțită a stratigrafiei. Întreaga suprafață a fost secționată, prin două secțiuni principale orientate N-S, respectiv E-V, precum și altele, numeroase, perpendiculare pe urmele de pereți, pentru aflarea unor detalii asupra problemelor ivite (Pl. XXV).

Lăsând la o parte enumerarea statistică a diferitelor secțiuni, vom trece la înșirarea rezultatelor obținute.

1) Din examinarea fundațiilor pereților rezultă că ei au fost realizați în două etape. În prima etapă a existat aici doar o împrejmuire zidită din piatră, având o fundație de 90 cm. În etapa a doua (1632) această împrejmuire a fost înălțată în ziduri de incintă, prevăzându-se cu creneluri și orificii de tragere.

2) Releveul vertical al pereților existenți s-a efectuat în colaborare cu I.P.J. Tîrgu Mureș, în cadrul studiului de proiect de restaurare (Pl. XXVI).

3) Am reușit să stabilim nivelul inițial de pășire în secțiunea N-S, identificându-se o configurație stratigrafică, în care patru straturi de cultură (de construire) alternau cu 5 straturi de depunere (arsură și moloz). Am reușit să datăm straturile, date ce corespund etapelor de construire a castelului, cum s-a dovedit ulterior, iar straturile de arsură corespund unor incendieri, precizate prin date arhivistice. Ajungându-se la concluzia că prin restaurarea

¹⁰ S-au întreprins următoarele campanii de săpături: 10—22 iunie 1963, colectivul Șt. Molnár, A. Zrínyi, M. Tarisznyás, D. Kovács; 21 septembrie—1 octombrie 1964: același colectiv; 21—29 iunie 1965: același colectiv; 9—21 mai 1966: același colectiv; 15—30 iunie și 22—25 octombrie 1967: același colectiv; 1—13 iulie 1968: D. Kovács, M. Tarisznyás, P. Gyulai; 21—30 iunie 1970: același colectiv; 16—23 iunie 1971: același colectiv; 15—28 iunie 1973: Șt. Molnár, A. Zrínyi, M. Tarisznyás, P. Gyulai; august 1974: P. Gyulai, D. Kovács, M. Tarisznyás.

Rezultatele acestor campanii au fost cuprinse în rapoarte preliminarilor: Șt. Molnár, M. Tarisznyás, A. Zrínyi, *Raport preliminar asupra săpăturilor efectuate la castelul feudal din Lázarea*, 1963, 1964, 1965, 1966—1967, 1968, 1970, 1971, 1973, 1974; Manuscrise în arhiva Muzeului din Gheorgheni.

castelului, acestuia i se va reda aspectul din secolul al XVII-lea, nu va fi greu să se îndepărteze toate depunerile ulterioare de pe nivelul de pășire din acest secol.

4) Asupra etapelor de construire a castelului vom reveni mai jos.

5) Clădirea mică din mijlocul curții s-a dovedit a fi într-adevăr o temniță subterană. Îndepărtînd gunoii și molozul adunat aici veacuri de-a rîndul, s-a identificat o încăpere subterană, boltită cu cărămizi și var cald, avînd forma unui stup de albine și fiind accesibilă printr-un orificiu aflat în tavanul ei, la o înălțime de 3,62 m. Deasupra acestei încăperi, cu o suprafață de numai 4×4 m, a fost înălțat un fel de turn de pază, susținut de patru „picioare”, laturile de la subsol fiind prevăzute inițial cu grilaje de lemn de esență tare. Așa cum rezultă din documentele arhivistice, temnița a fost chiar folosită, conții Lázár îndeplinind funcția de „jude regesc”¹¹ (Pl. XIII/1).

6) Din secționarea terenului rezultă că nu a existat nici un sistem exterior de fortificație în jurul castelului, negăsindu-se urme de circumvalație sau de șanț de apărare. De altfel, pe baza acestui considerent și, avînd în vedere grosimea relativ redusă a zidurilor, am ajuns la concluzia că zidurile au slujit mai ales scopuri reprezentative și n-au avut în nici un fel rolul de a sluji ca pavăză în fața unui eventual atac al unei armate regulate. S-a mai constatat a fi neîntemeiată afirmația lui Orbán Balázs care susținea că, în timpul răscoalei din 1703—1711, condusă de Francisc Rákóczi al II-lea, generalul austriac Akton ar fi asediat castelul, pe care l-ar fi putut cuceri doar în urma intervenției artileriei¹².

7) Urme de canalizare și de tunel de refugiu n-au putut fi identificate. Această ultimă ipoteză este contrazisă și de faptul că, în timpul răscoalei amintite mai sus, proprietarul castelului, Ferenc Lázár care, întîmplător, se afla de partea răsculaților la vestea sosirii armatei generalului Akton s-a refugiat în Moldova¹³.

¹¹ M. Lázár, *A gróf Lázár család*, Cluj, 1858, pp. 30, 109,, 122, 126, 134, 155, 226.

Temnița se compune din trei încăperi, respectiv din trei nivele. Etajul a servit drept „cameră de gardă”; de aici s-a putut ajunge, printr-un chepeng, la încăperea a doua, temnița de la parter, folosită pentru pedepse mai ușoare, iar beciul în formă de stup servea pentru pedepse mai grave. Temnița a fost folosită timp îndelungat (sec. XVII—XVIII), cînd membrii familiei au îndeplinit funcția de „jude regesc” al scaunelor Ciuc, Gheorgheni și Casin, sau erau căpitani ale acestor scaune. Așa cum reiese și din inventarul din 1742, nu numai robii condamnați de moșier își executau aici pedeapsa, ci tot aici erau trimiși și robii condamnați de judecătorii vicescaunului Gheorgheni. Clădirea a fost restaurată conform planului I.P.J. Tîrgu Mureș, aprobat de D.P.C.N. (fosta D.M.I.).

¹² În schimb, cum reiese și din articolul lui L. Kelemen (cf. nota 2), în anul 1707, cînd localitățile Gheorgheni, Lázarea, Valea Strîmbă, Suseni și altele au fost devastate de către generalii austrieci Akton și Graven, împreună cu cetatea Both din Gheorgheni castelul din Lázarea a fost de asemenea jefuit și devastat. De la fastul au fost ridicate o mulțime de arme, bijuterii, haine, ovine, iar contesa a fost dusă la Brașov, în calitate de ostatec.

Jefuirea castelului s-a repetat în anul 1708. Așa cum reiese din procesele verbale contemporane, numai „Bastionul roșu” a scăpat de incendiu. Cf. B. Orbán, *A Székelyföld leirása*, Budapest, 1868—1870, II, p. 122; cf. și M. Endes, *Csik, Gyergyó és Kászton székek (Csik megye) földjének és népének története 1918-ig*, Budapest, 1938, p. 177.

¹³ B. Orbán, *op. cit.*, p. 112; de altfel contele și-a găsit loc de refugiu pe moșia din Bălcești a lui Ilie Cantacuzino.

Pe baza inventarului s-a putut identifica locul fântinii de odinioară, aflată în zona S-V de ruină, pe care am desfăcut-o și urmează să-i fie redată destinația, avînd un izvor cu un debit mare de apă potabilă¹⁴.

Despre cavitățile longitudinale din pereți am stabilit că ele poartă amprentele unor birne de brad (lemnul putrezind, a dispărut chiar și praful) ce ar fi putut servi drept armătură în timpul construirii. În cavitățile dintre două guri de tragere, erau amplasate inițial grinzi cioplite, glisante, cu ajutorul cărora s-au putut închide aceste orificii.

8) În secțiunile situate pe teritoriul castelului s-au găsit, sporadic, fragmente de ceramică databile în secolul VIII e.n. Acest fapt ne-a îndemnat să cercetăm mai minuțios zona de protecție a castelului.

La o distanță de numai 1 m de latura vestică a castelului, de la o adîncime de 2,60 m s-au recoltat fragmente de ceramică cenușie, lucrate la roată, avînd ca decor linii ondulate, fiind databile în sec. VIII—IX e.n. În aceleași secțiuni am mai descoperit și ceramică de factură dacică, fără vreun context arheologic, aflîndu-se, probabil, într-un loc secundar de descoperire, aduse fiind de apele torrențiale din așezarea propriu-zisă, situată, probabil, pe panta dealului „Szármany”.

La o distanță de 300 m de latura vestică a castelului am dat de urma a cinci morminte distruse anterior cu ocazia construcției unei magazii. Cele cîteva fragmente de ceramică, atipice, nu ne-au putut ajuta în datarea acestor morminte.

În aceeași zonă au fost descoperite fragmente de ceramică tipice pentru epoca bronzului, altele de factură dacică și cîteva aparținînd culturii Sîntana de Mureș, toată însă amestecate, ceea ce denotă o poziție secundară de descoperire.

De asemenea, în această zonă a fost descoperit un complex de ceramică considerat de noi ca fiind cultic. Pe baza ceramicii găsite putem afirma, deși problema se află în curs de studiu, că este vorba de cultura Sîntana de Mureș. În sprijinul afirmației noastre vin și cele cîteva fragmente de ceramică romană și dacică, găsite sub acest complex¹⁵.

Cercetările în această direcție trebuie intensificate. Un lucru se poate afirma însă cu certitudine: poate fi dovedită o continuitate de viață începînd, deocamdată, cu epoca bronzului, continuată prin cultura materială a dacilor, prin cultura Sîntana de Mureș și prin ceramica din sec. VIII—IX, chiar pînă în feudalism.

¹⁴ Fintina a fost curățată pînă la o adîncime de 8,5 m. Ea este zidită din piatră brută, așezată în var cald. Fintina a fost abandonată după incendiul din 1748, cînd a fost devastat sectorul denumit azi „zona de ruine sud-vestică”, care inițial a cuprins bucătăriile și care nu a fost reconstruită. După anul 1773 fintina era astupată, iar zona de ruine a fost umplută cu moloz și pămînt, umplutură evacuată cu ocazia campaniilor de săpături din anii 1966—1967, iar curățirea fântinii s-a efectuat în luna iunie 1968.

¹⁵ Materiale asemănătoare au fost descoperite în valea mijlocie a Mureșului; cf. Z. Székely, *Cercetări arheologice în RAM*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 191.

Acest colț al patriei noastre era considerat de istoriografia burgheză ca fiind un teritoriu lipsit de viață omenească pînă în sec. al XIII-lea¹⁶. Invențiunile noastre au infirmat aceste ipoteze.

De pe tot cuprinsul castelului, din fiecare secțiune au rezultat numeroase materiale feudale, databile între sec. al XVI-lea și al XIX-lea.

Amintim doar cîteva dintre acestea: o monedă a lui Sigismund al III-lea al Poloniei (1587—1632), monede ale lui Gustav Adolf al Suediei (1611—1632), un cuțitaș de factură habană¹⁷, un mîner de os, incizat, reprezentîndu-l pe Hristos (Pl. XXIV/3), numeroase fragmente de cahle, de tip țărănesc și de tipul celor confecționate în cadrul breslelor, din sec. XVI—XVIII (Pl. XIV—XV), vase fragmentare de ceramică, comune și decorate, cu și fără smalt, databile tot în această perioadă (Pl. XXI—XXIII).

9) Pentru a perpetua ornamentistica, elementele decorative aflate pe pereții castelului, am recurs la metoda decalourilor, adică copierea lor pe hîrtie calc, în mărime originală. Întrucît pentru protejarea acestora „in situ” am putut folosi doar acoperișuri din canton asfaltat, fără vreo împregnare (conform indicațiilor DMI), existența acestora este încă periclitată. Din acest motiv au o importanță deosebită decalcurile noastre.

10) În ceea ce privește cercetările arhivistice, această temă a fost tratată mai pe larg în prima parte a referatului nostru. Relevăm aici încă o dată importanța inventarului din 1742¹⁸, la întocmirea căruia a fost înregistrată separat fiecare încăpere în parte, menționîndu-se totodată și destinația fiecăreia.

Începerea restaurării castelului de la Lăzarea a devenit posibilă prin asigurarea fondurilor bănești de către Consiliul popular al județului Harghita. Integritatea relativă a bastioanelor, a clădirilor și zidurilor face posibilă realizarea lucrărilor în cîțiva ani și transformarea lor într-un monument demn de a fi vizitat. La lucrările de proiectare a restaurării ne-am folosit de rezultatele cercetărilor anterioare.

Lucrările grafice autentice, utilizabile în munca de proiectare, sînt foarte puține. În gravura cea mai veche, apărută în lucrarea lui Balázs Orbán¹⁹, apare numai corpul principal, aflat pe vremea aceea încă în stare de folosință, în rest se văd numai ruine fără acoperiș. Desenele sau vederile din anii 1916—1930 reprezintă tabloul pitoresc dar trist al castelului, din faza lui de decădere și demolare. Avînd în vedere acest fapt, executarea proiectului de restaurare a unor clădiri prezintă mari dificultăți. Proiectele de pînă acum le-am realizat pe baza măsurărilor la fața locului, a studiilor istorice și stilistice, precum și prin compararea analogică a clădirilor din țară și din străinătate din acele vremuri. Hornul de sine stătător în stilul renașterii de la „Bastionul berzelor” s-a dărîmat înainte de a fi executate măsu-

¹⁶ Cf. *Din istoria Transilvaniei*, I, București, 1964, p. 74—75.

¹⁷ Presupune, legăturile familiei cu habanii, prin principele Gabriel Bethlen; cf. M. Bunta, *Habanii în Transilvania*, în *ActaMN*, VII, 1970, pp. 212 și 22.

¹⁸ Arh. Stat. Tîrgu Mureș, colecția Documente achiziționate, nr. 243 (1742). Aducem mulțumiri pe această cale tovarășului director Ion Ranca, cel care a descoperit acest document, pentru facilitarea consultării lui.

¹⁹ B. Orbán, *op. cit.*, p. 116.

răitorile, din care motiv proiectul de reconstrucție a fost executat după fotografi. În 1950 corpul principal al castelului era încă în stare de folosință, dar înainte de a fi începute lucrările, a ajuns în stare de ruină. Monumentul a fost predat în custodia muzeului în anul 1965. Timpul n-a trecut fără urme nici peste corpul temniței, rămas totuși relativ întreg. Deasupra lui s-a găsit, de altfel, singurul acoperiș original existent, făcut din șindrilă. Corpurile castelului sînt în bună parte fără acoperiș, lipsesc ferestrele, ușile, dușumelele, tavanul și ancadramele din piatră cioplită de la corpul numit „Sala de ședințe”. Nenumărate corpuri de clădiri sînt dărîmate pînă la pămînt și zidurile decorate cu crenele se află și ele în stare de ruină.

Primele acțiuni de restaurare ale castelului le-au constituit releveele amănunțite din anul 1965, elaborarea programelor de proiectare a restaurării și anteevaluarea lucrărilor.

Am considerat necesară conservarea imediată a zidurilor, în măsura posibilităților bănești, restaurarea unor bastioane sau corpuri de clădiri și folosirea acestora ca expoziții muzeale, precum și pentru depozitare. Natural, paralel cu lucrările de restaurare, era necesară continuarea lucrărilor de săpături arheologice.

Primul lucru executat a fost conservarea zidurilor cu mortar de ciment, executarea unui acoperiș provizoriu deasupra intrării cu boltă a clădirii principale, pentru protejarea inscripțiilor din 1532, și a decorațiilor de pe pereți. Am confecționat un acoperiș de protejare și deasupra cuptoarelor descoperite în încăperile de bucatărie. Paralel cu aceste lucrări, în 1965 a fost executată și restaurarea completă a clădirii temniței. În timpul lucrărilor, la desfacerea golurilor zidite de la parter, au ieșit la iveală urmele grilajelor din lemn de esență tare, pe baza cărora am putut executa restaurarea lor corespunzătoare epocii. În 1968 a fost finalizat proiectul de restaurare al „Bastionului roșu”, lucrările fiind începute. Sistemul de boltă ogivală de deasupra parterului l-am reconstituit pe baza arbutanților existenți. Tot în anul 1968 am executat proiectul de restaurare a „Bastionului berzelor” și proiectul de restaurare al pivniței. Menținînd acest ritm, este posibilă executarea restaurării a cîte unui corp de clădire pe an și predarea acestuia în folosința muzeului²⁰.

²⁰ La baza proiectului stăteau rezultatele săpăturilor, documentele arhivistice cercetate, precum și cercetările arhitecturale executate la fața locului.

Pivnița „Bastionului roșu” (nivelul I), care după mărturia documentelor a servit pentru depozitarea cîrnii și a brînzeturilor, a fost reconstituită cu bolțile în forma lor originală. Încăperile de la parter și de la mansardă (nivelele II și III) au fost reconstruite, de asemenea, după forma lor originală. Intrarea la nivelul II inițial se făcea din podul corpului estic. După împărțirea castelului între moștenitori (1773) partea corpului estic aflat în fața bastionului a fost demolată pentru a asigura intrarea separată pentru unul dintre proprietari. Cu această ocazie, din înălțimea nivelului I pînă la nivelul II s-a construit o scară exterioară. Cu prilejul restaurării a fost reconstituită și această scară.

Documentația de restaurare a „Bastionului berzelor” a fost executată, de asemenea, pe baza rezultatelor cercetărilor arheologice și arhivistice și pe baza cercetărilor arhitecturale. Nivelul I, pivnița, s-a reconstituit cu pardoseală de piatră, scoțîndu-se în relief contururile unui zid provenit de la o clădire mai veche decît bastionul. Nivelul II a recăpătat pardoseala de cărămidă (cărămizile necesare, ca și în cazul „Bastionului roșu” au fost confecționate după modelul cărămizilor rezultate din săpături. Grinzile și șarpanta au fost executate după

Una din sarcinile principale este îndepărtarea umpluturii de moloz și de pământ din jurul zidurilor și din curtea castelului.

Luorările de săpături arheologice din curte înseamnă și dezvelirea unor ziduri acoperite, cât și crearea premiselor pentru restabilirea nivelelor inițiale de pășire, prin care va fi din ce în ce mai vizibil conturul clădirilor dispărute și va fi posibilă compararea și identificarea lor pe baza inventarului din 1742²¹. Ar fi binevenită imediata conservare a zidurilor dezvelite, ca ele să fie apărate de intemperii. La delimitarea nivelelor de comunicație au ieșit la iveală și cărămizi de pardosea, diferite ca formă și mărime, segmenti întregi de pardoseală, cât și cahle pentru sobe de teracotă, pe baza cărora se pot fabrica materialele necesare restaurării (Pl. XIII—XV).

Restaurarea completă a castelului va necesita încă mulți ani; albia pârului din fața castelului va trebui protejată cu ziduri de sprijin și devine necesară și pavarea drumului de acces la castel. În colaborare cu D.P.C.N. (care a preluat lucrările de restaurare în 1975) trebuie delimitată cât mai curând zona de protecție a castelului, fapt ce ar determina soarta clădirilor de locuit și cele gospodărești din imediata vecinătate.

În ultimii ani am progresat considerabil în rezolvarea problemelor de restaurare de la castelul din Lăzarea. Printre altele amintim restaurarea decorațiilor exterioare la „Bastionul roșu“, în care scop s-a identificat locul de descoperire a pigmentului roșu mineral utilizat inițial la decorarea tuturor clădirilor; restaurarea epitafului lui István Lázár și a inscripțiilor de pe „Bastionul berzole“. Analiza chimică a pământului roșu, efectuată în laboratoarele D.M.I. de către Tatiana Pogonat, ne-a îndreptățit la folosirea acestuia în scopul amintit. Ca liant a fost întrebuințată caseina de lapte, experimentându-se și utilizarea varului (Pl. XI).

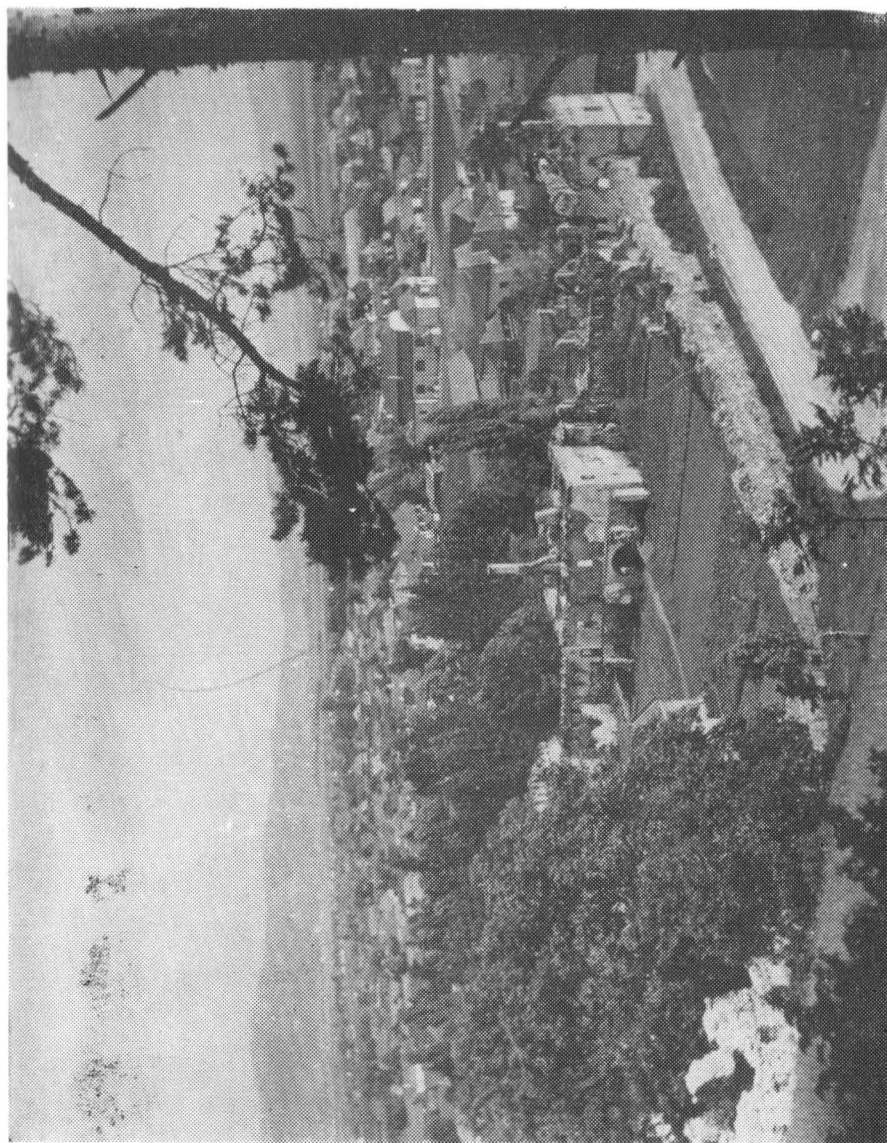
Nu ne putem mângâia doar la descrierea metodelor de cercetare și a materialelor rezultate din săpături. Să aruncăm o privire și asupra construcțiilor propriu-zise.

Toate zidurile și clădirile de incintă sînt construite din piatră, din diferite roci aduse de pe tot cuprinsul moșiilor conților Lázár, precum și

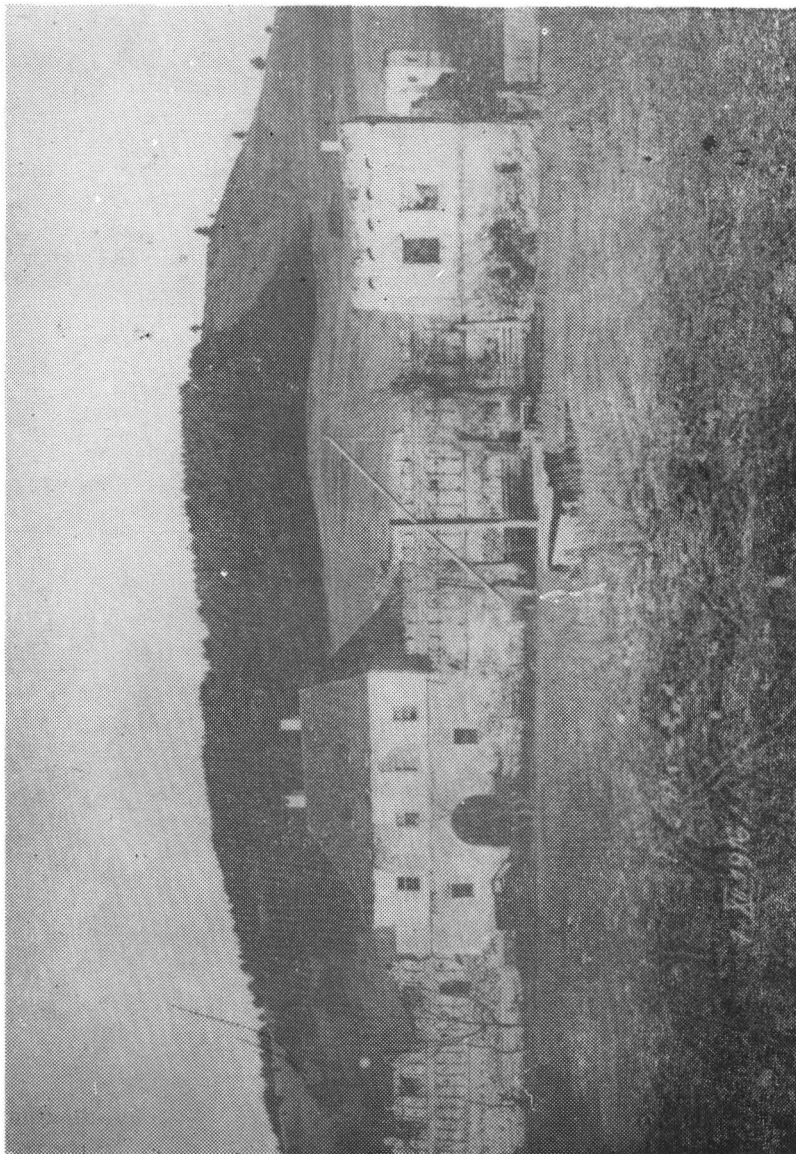
modelul vechi, descris în inventarul din anul 1742. Sobele de încălzit au fost proiectate și executate din cărămizi. Nivelul I era folosit inițial pentru depozitarea alimentelor. Nivelul II servea de cameră reprezentativă, unde se păstrau armele, precum și obiectele necesare pentru liturgia bisericească. În cele trei încăperi ale bastionului a fost amenajată expoziția Muzeului din Gheorgheni, reprezentînd aspectele mai importante ale cercetărilor din Lăzarea.

Pivnița aflată în mijlocul curții este singura dintre corpurile de clădiri ale castelului care nu figurează în inventarul din 1742. Această pivniță boltită s-a construit, după presupunerile noastre, după anul 1773, respectiv după împărțirea castelului între cei trei moștenitori.

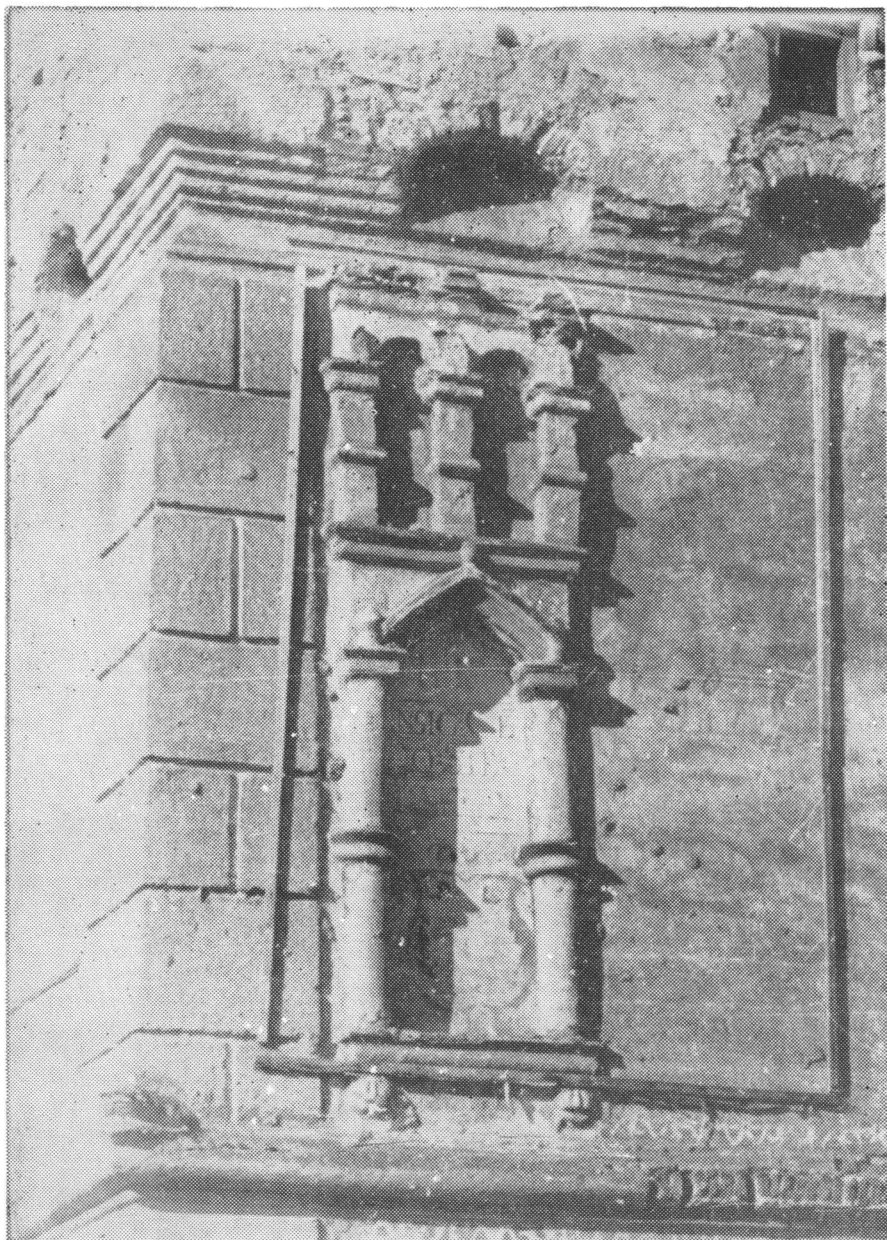
²¹ În cazul zidurilor din curte, comparînd situația actuală, creată după executarea săpăturilor, putem constata următoarele: Majoritatea clădirilor, ale căror fundații au fost scoase la iveală, au fost demolate deja în momentul întocmirii inventarului din 1742. Presupunem că aceste construcții au fost demolate cu ocazia devastărilor austriece din anii 1707 și 1708, cînd castelul a fost jefuit și ars. În inventarul respectiv nu figurează nici unul dintre aceste corpuri de clădiri. Unele dintre aceste fundații intră sub clădirile existente, de exemplu sub „Sala de ședințe“ care în forma actuală a fost construită în anul 1731, sau sub temniță, existentă deja în sec. al XVII-lea, respectiv sub corpul estic, terminat în jurul anilor 1700.

Pl. I. Castelul dinspre NV la începerea lucrărilor

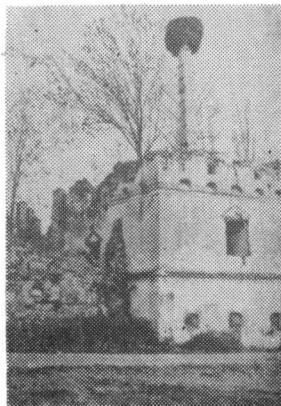
Pl. II. Castelul văzut dinspre sud, în 1916

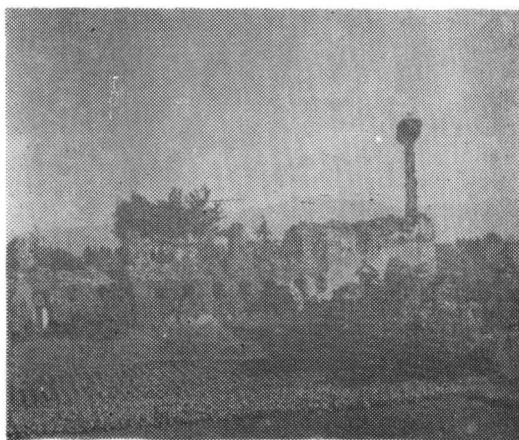
Pl. III. Blazonul și inscripția de pe „Bastionul berzelor”, înainte de restaurare

2

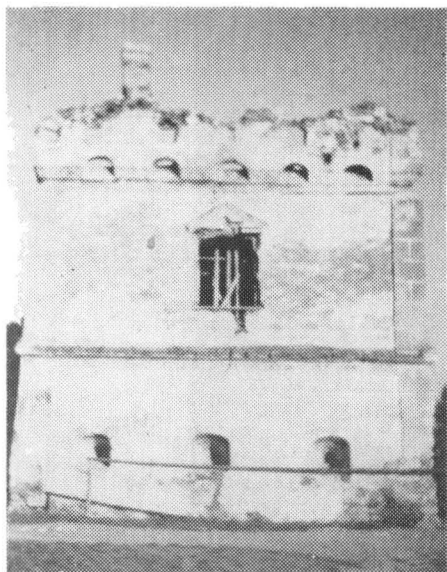

1

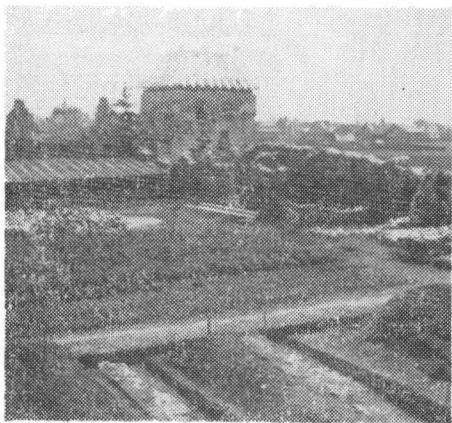

3

Pl. IV. Hornul „Bastionului berzelor”, cu cuibul berzelor

1

2

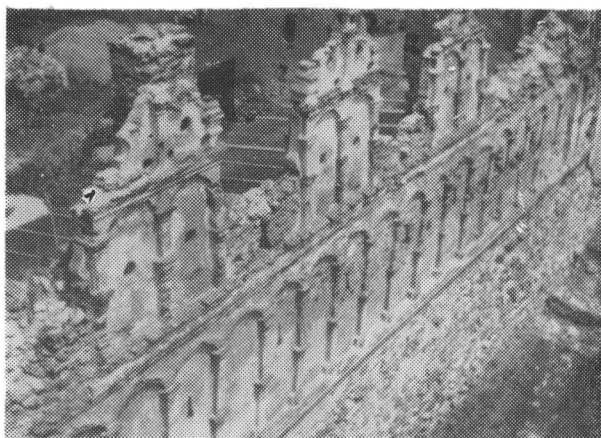

3

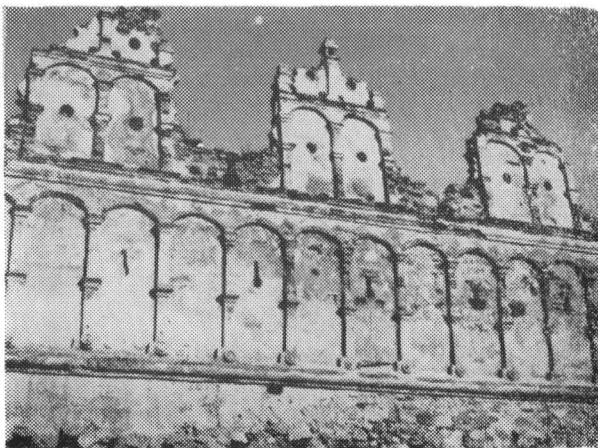
Pl. V. „Bastionul berzelor” — 1) dinspre vest, după prăbușirea hornului; 2–3) în timpul restaurării

1

2

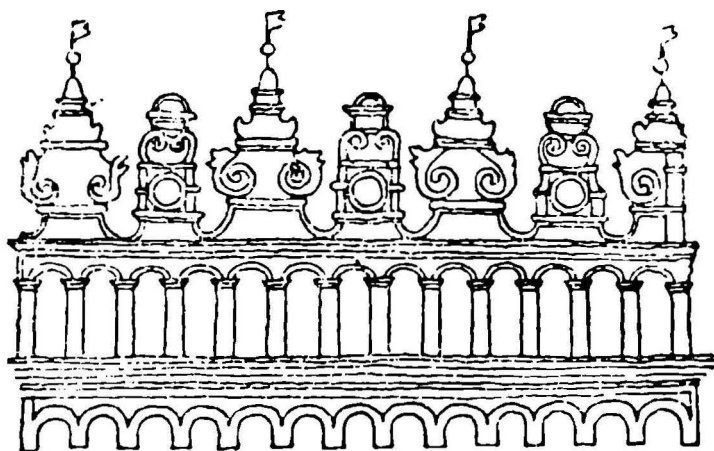

3

Pl. VI. Zidul de frontispiciu cu coronament „în trepte italienești”; 1) dinspre curte; 2) de pe „Bastionul berzelor”; 3) din față

1

2

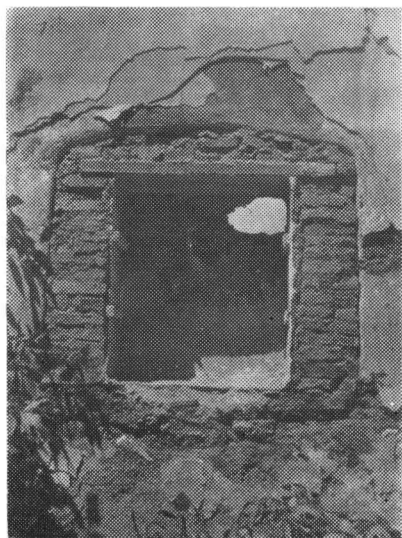
Pl. VII. 1) Element de coronament dinspre curte și; 2) frontispiciul casei Thurzó din Levoča

1

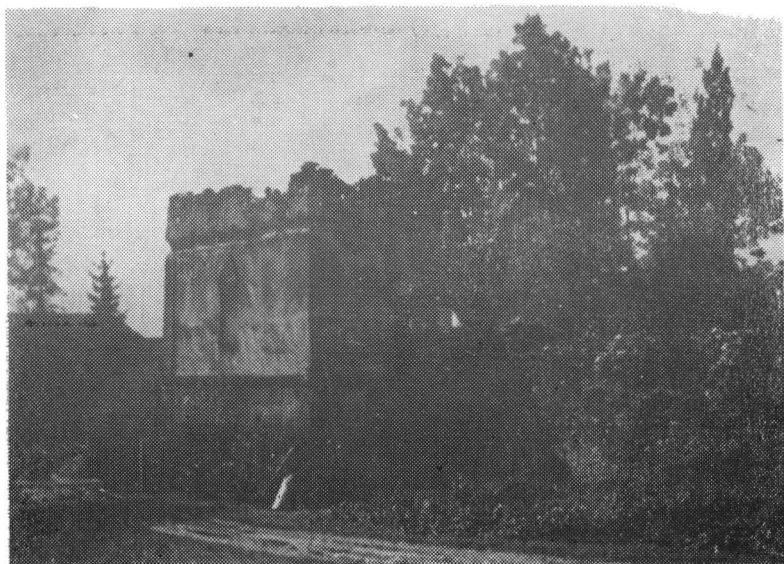

2

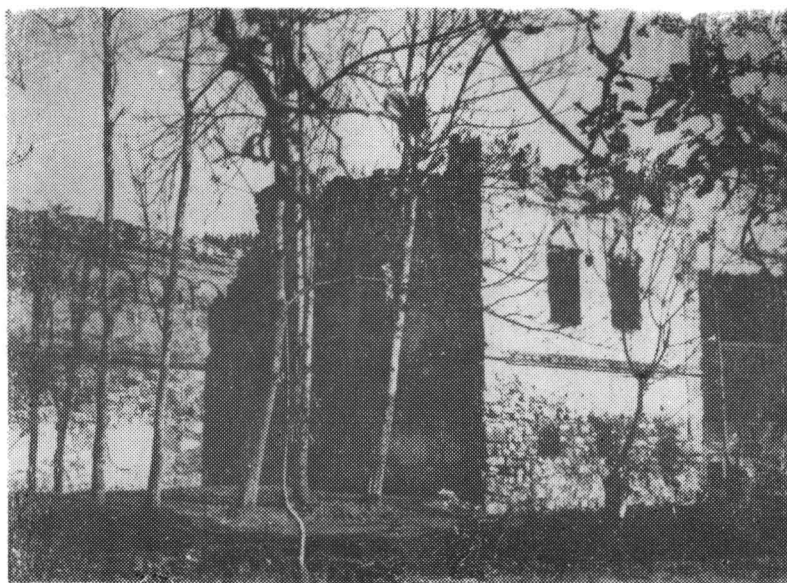

3

Pl. VIII. Clădirea principală. — 1) Inscripția înainte de curățire; 2) în timpul curățirii; 3) Fereastră înzidită la parter

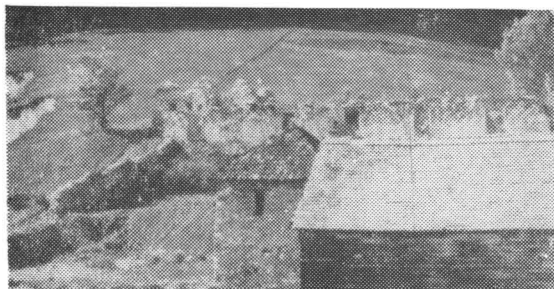
1

2

Pl. IX. Două vederi ale „Bastionului sudic” — dinspre est și sud

1

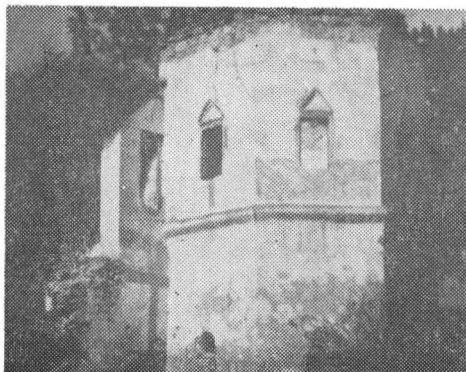

2

3

Pl. X. 1) Temnița nerestaurată; 2) Poartă mică după restaurare; 3) Mormânt de incinerare, cu strat de pietre, în zona de protecție

1

2

3

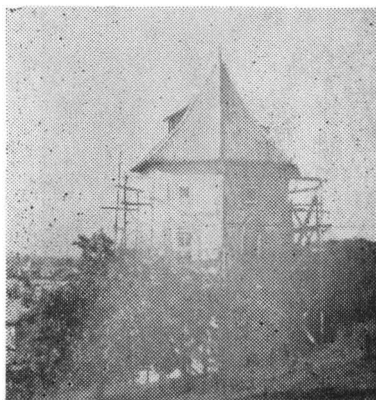
Pl. XI. „Bastionul roșu” — 1) înainte de restaurare; 2) în cursul restaurării; 3) după restaurare

1

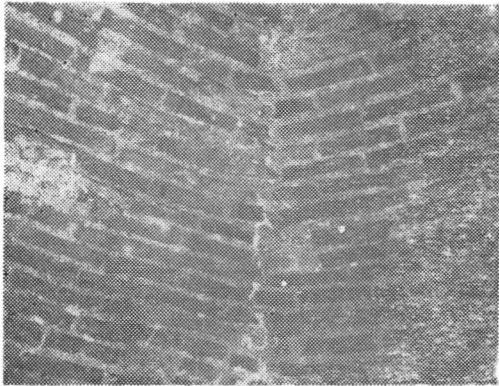

2

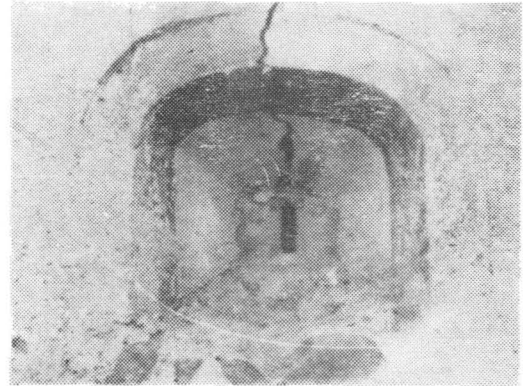

3

Pl. XII. „Bastionul roșu”, în curs de restaurare a decorațiilor

1

2

3

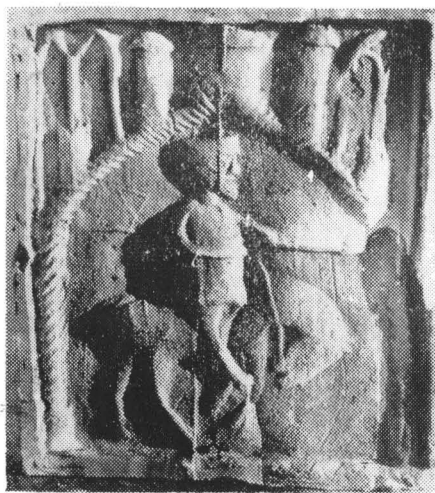

4

Pl. XIII. 1) Interiorul temniței; 2) Gură de tragere la parterul zidului de frontispiciu; 3) Scări și pardoseală din cărămizi romboidale lângă „Sala de ședințe”; 4) Cărămizi hexagonale de pardoseală în „Sala de ședințe”

1

2

3

4

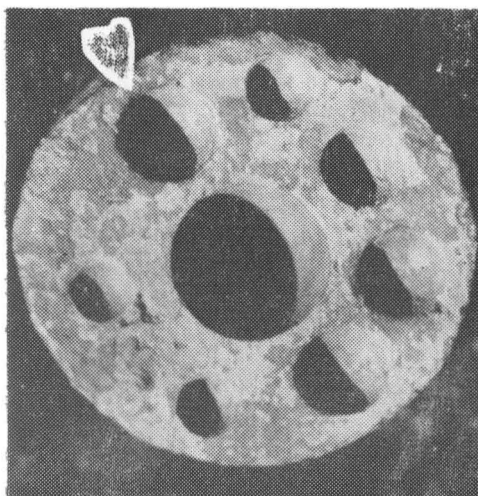
Pl. XIV. Căle din secolul al XVI-lea

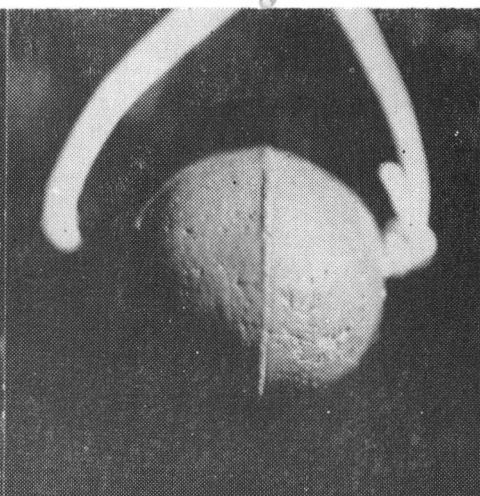
1

2

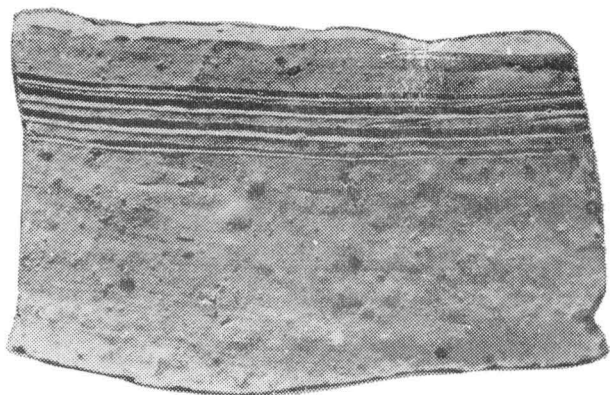

3

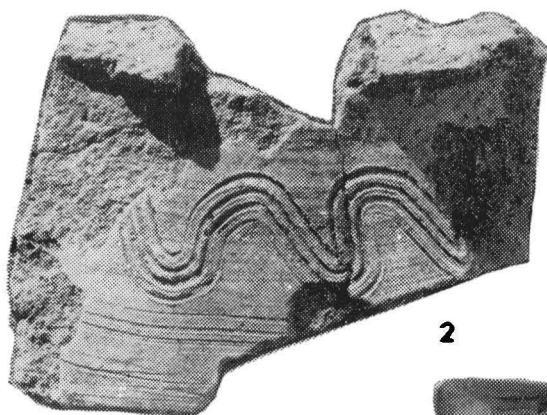

4

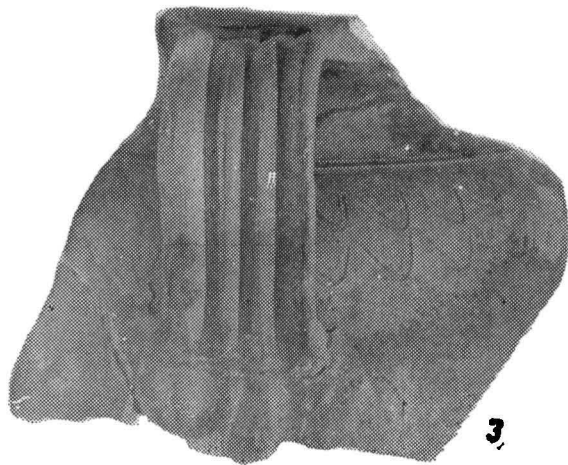
Pl. XV. 1—2) Cahle; 3—4) Tipar pentru ghiulele și ghiulea

1

2

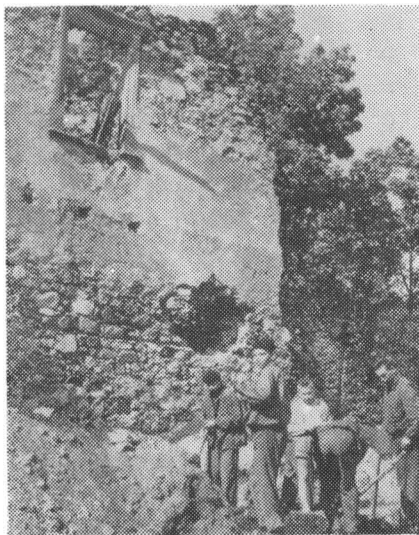

3

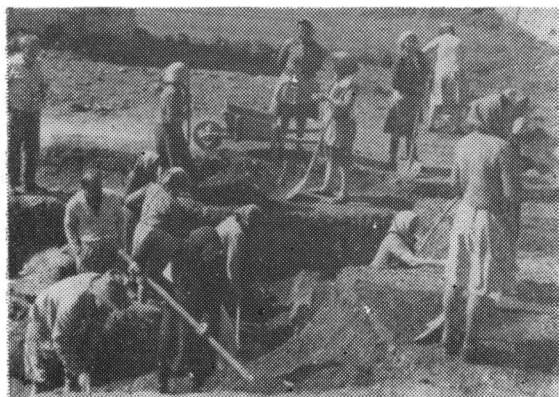
Pl. XVI. 1–2) Fragmente de chiup din sec. IV e.n.; 3) Fragment de vas din sec. XVI (?)

1

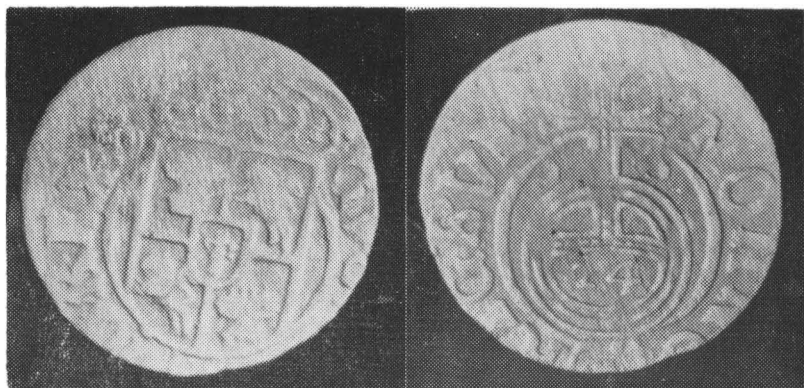

2

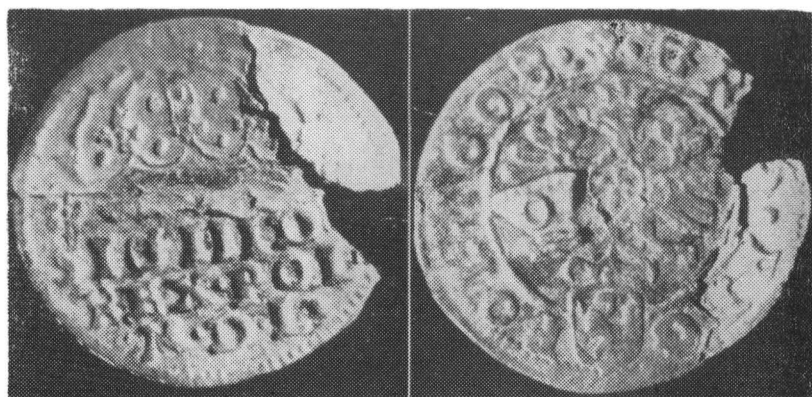
3

Pl. XVII. 1) Săparea secțiunii N—S; 2) Croirea casetei „K”; 3) Săparea casetei „K”

1

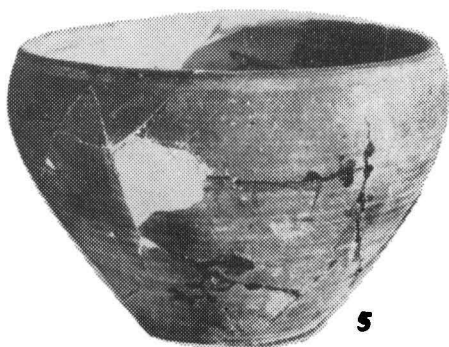
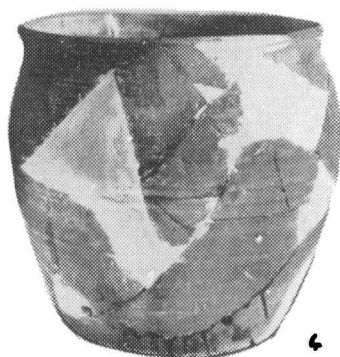
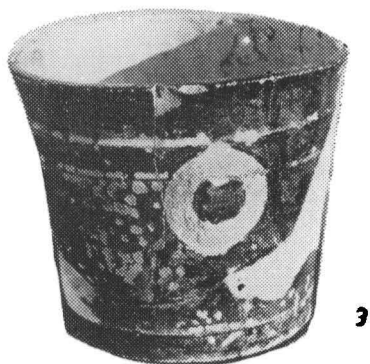
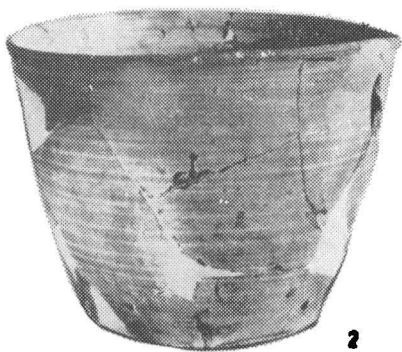
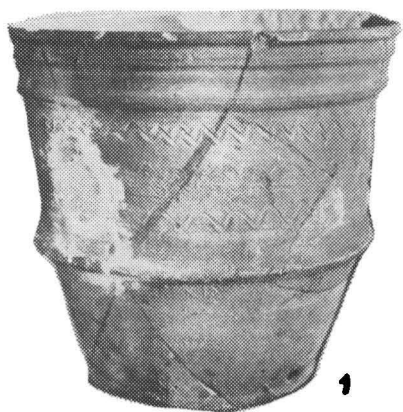
2

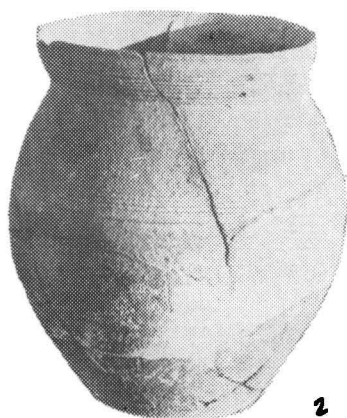
3

4

Pl. XVIII. Monede din caseta „K”: 1–2) Gustav Adolf; 3–4) Sigismund III

Pl. XIX. Diferite ghivece de flori

Pl. XX. Cești

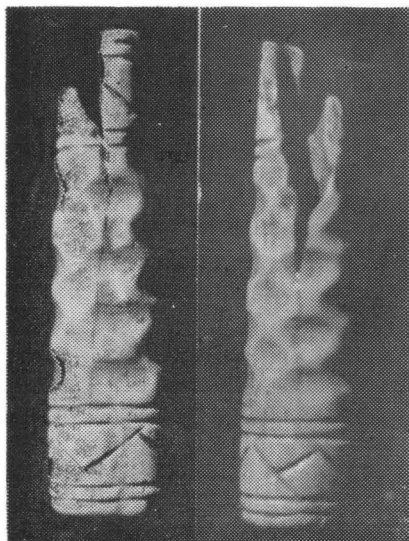
Pl. XXI. 1–2) Oale mari; 3–4) Strachină smălțuită cu însemn de olar

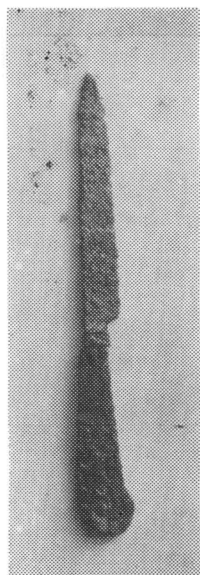
Pl. XXII. 1) Urcior cu smalt verde; 2) Urcior cu smalt brun; 3) Cratiță simplă; 4—5) Cratițe cu picioare

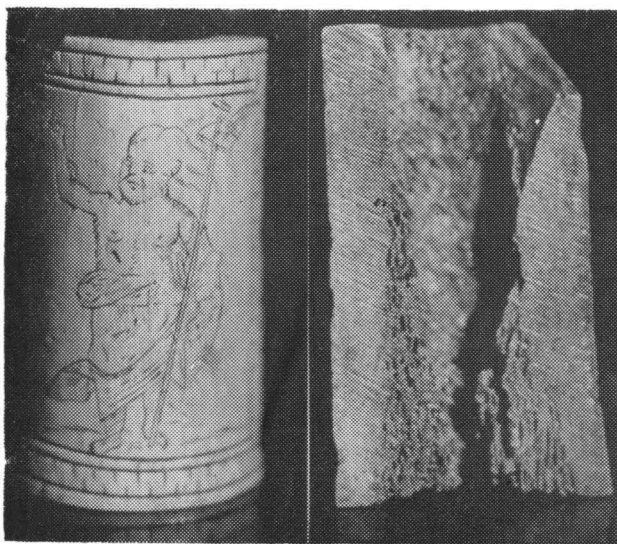
Pl. XXIII. Vase de lapte

1

2

3

4

Pl. XXIV. 1–2) Mîner de cuțit din os; 3) Cuțit de factură habană; 4–5) Mîner de os, incizat

din marmura exploatată pe loc, din dealul „Szármany“, deal ce se-nalță în preajma castelului²². Cărămida a fost folosită în cantități mai mici, de exemplu la înălțarea zidului de frontispiciu²³.

Până în prezent s-au putut stabili următoarele etape de construire:

a) Înainte de 1532 un turn de locuit, compus din două încăperi situate la parter, o boltă a porții și 2—3 încăperi situate la etaj. Rămășițele acestui turn se pot identifica în partea mijlocie a clădirii principale. Turnul era înconjurat, probabil, de clădiri anexe²⁴.

b) În 1532 turnul de locuit este transformat în conac, fiindu-i adăugate câte 4 încăperi la parter și la etaj²⁵. Întregul complex de clădiri se înconjoară cu o împrejmuire făcută din piatră. Amintirea acestei etape e păstrată de o inscripție pe peretele bolții porții: o inscripție cu caractere de „minuscula“ gotice realizate „al fresco“ (Pl. VIII).

c) Începând din 1632 se construiesc cele patru bastioane existente și azi, împrejmuirea este înălțată în ziduri de incintă prevăzute cu orificii de tragere, iar zidul de frontispiciu este decorat cu fresce în stilul renașterii transilvane.

d) Ultima etapă de construcții (1711—1742) poartă pecetea stilului baroc. Acestei etape îi aparțin: corpul de clădire denumit „Sala de ședințe“ (unde s-au ținut adunările „scaunelor“ Gheorgheni, Ciuc și Casin, conții Lázár moștenind din tată-n fiu funcția de „jude regesc“²⁶), de asemenea adăugarea nordică a clădirii principale, precum și clădirea pivniței boltite din mijlocul curții, cu arcuri foarte teșite, în stil baroc, arcuri de o rară frumusețe.

Revenind asupra celei mai importante etape de construcție, începute în 1632, trebuie să subliniem că întreaga splendoare a castelului se datorește acestei etape. În afară de numeroasele blazoane, inscripții, epitafuri etc., realizate în stuc, zidul de frontispiciu a fost prevăzut cu nișe în care s-au amplasat decoruri colorate, cvasi-„fresce“.

²² Vezi anexa semnată de Andrei Kristó.

²³ Este de remarcat faptul că la Lăzarea confecționarea cărămizilor are un trecut multiseclar, ceea ce ne permite formularea ipotezei confecționării cărămizilor necesare în localitate. Amintim că în Conscriptia din anul 1773 a moșilor Lázár figurează o cărămidărie („téglassúr“), în conscriptia urbarială din 1820 sînt pomenite la Lăzarea zece familii de cărămidari, iar în anul 1864 se amintește că mulți oameni din Lăzarea se ocupă de confecționarea cărămizilor. Locul cărămidărilor se poate localiza la locul numit „Tégla“; toponimie folosită și azi. Pentru 1773: Arh. Stat. Cluj-Napoca, Arhivele Academiei R.S.R., colecția de conscriptii, seria I, nr. 1 (conscriptia moșilor Lázár); pentru 1820: Arh. Stat., Tîrgu Mureș, Conscriptia urbarială 1820, nr. 281; pentru 1864: T. Szabó, *Gyergyói helynevek a XVII—XIX századból*, Budapest, 1940, p. 69.

²⁴ Cercetările arheologului Maria Beldie de la D.P.C.N. (săpături de verificare în 1975) subsciu întru totul această ipoteză de lucru; cf. raportul numitei depus la D.P.C.N.

²⁵ La aceste adăugiri ulterioare pereții nu au fost acroșați celor vechi, astfel se pot recunoaște operațiile ulterioare de construire.

²⁶ „Sala de ședințe“ a fost folosită ultima oară pentru ședința scaunului fițial Gheorgheni, în toamna anului 1741, cu ocazia instruirii deputaților scaunului trimiși la dieta din Sibiu. În rest, ea era folosită printre altele și pentru ceremonii de înmormîntare (de ex. la 28 martie 1742, cînd a avut loc înmormîntarea contelui Lázár Francisc). În legătură cu această înmormîntare se consemnează faptul că sicriul nu a putut fi scos din sală pe scările existente, s-a desfăcut pardoseala spre pivniță (adăpostind varză murată și bere) sicriul fiind scos prin această intrare.

Aceste motive grăiesc în ultima instanță, despre originile constructorilor castelului din această fază, aruncînd o rază de lumină asupra căilor și mijloacelor artei renașterii italiene, prin care ajung aici, în acest colț ascuns al patriei, influențele acestui curent.

Cercetătoare neobosită a renașterii și barocului transilvănean, Margit B. Nagy, afirmă că tipul acestui castel ar fi cel de la Dumitrești (judetul Mureș), castel azi inexistent²⁷. Afirmatia sa este bogat argumentată, argumente pe care însă nu le putem accepta în totalitatea lor. Unul dintre aceste argumente este coronamentul castelului din Dumitrești care ar fi similar cu cel de la Lăzarea. Dar pe gravura citată ca argument²⁸ putem recunoaște doar un coronament de creneluri de apărare și măcidedum un coronament decorativ, ca la Lăzarea. Nu vrem să ne referim la analogii din Italia, deși ne-ar interesa ca loc de pornire al stilului. Mai apropiată însă în acest sens este casa Thurzó din Levoča (R. S. Cehoslovacia), al cărei coronament este aproape identic cu cel al castelului de la Lăzarea²⁹ (Pl. VII). Se pune întrebarea: putea oare să cunoască constructorul de castel, István Lázár, această casă din Slovacia? István Lázár îl însoțește, în 1626, pe principele Gabriel Bethlen la Košice³⁰. O dovedește atât epitaful lui István Lázár, cât și una din inscripțiile citate de Margit B. Nagy³¹. Iar pe bastionul SV de la Lăzarea există în *sgraffito*, lângă imaginea unei sentinele și a blazonului familiei Lázár, vulturul cu două capete din stema Poloniei medievale. Acest lucru, credem, grăiește de asemenea despre legături cu nordul Europei. Se pune involuntar problema (de altfel schițată de Margit B. Nagy³²) că proiectantul construcțiilor reprezentative de la Lăzarea putea fi un maestru de origine polonă, care cunoștea clădirile de acest gen din Polonia (Tyniek), respectiv pe cele din Slovacia (Levoča), ca și István Lázár. La această concluzie ne îndeamnă și relațiile familiale ale conților Lázár cu Polonia³³.

Stilul renașterii apare pe teritoriul Poloniei și al Cehoslovaciei printr-o mijlocire mai pură italiană³⁴, iar de aici e un singur pas, prin relații, pînă la mijlocirea prototipului de coronament de la Levoča.

Lucrările de decorare ale coronamentului au durat mult timp și au fost executate numai parțial. Inventarul din 1742 ne mărturisește că partea de vest a zidului de frontispiciu este construită cu „trepte italienești”, decorate și pictate, iar partea de est a zidului, realizată de asemenea cu „trepte italienești”, nu este pictată. Întreruperea lucrărilor a fost determinată în primul rînd de moartea lui István Lázár, survenită în anul 1679.

Persoana unui maestru executant pare a fi identificată, fiind vorba de Lengyel Péter (Petru din Polonia) care este angajat în 1670 de către István Lázár al V-lea, proprietarul de atunci al castelului, pentru dăltuirea și pic-

²⁷ M. B. Nagy, *Reneszánsz és barokk Erdélyben*, București, 1970, pp. 64—65.

²⁸ B. Orbán, *op. cit.*, p. 156 și M. B. Nagy, *op. cit.*, fig. nr. 54.

²⁹ L. Gerö, *Az építészeti stílusok*, Budapest, 1957, p. 73.

³⁰ M. B. Nagy, *op. cit.*, p. 66.

³¹ *Ibidem*, p. 67.

³² *Ibidem*, p. 68.

³³ Vezi mai jos, nota 35.

³⁴ L. Gerö, *op. cit.*, p. 75.

țarea altarului mănăstirii din Lázarea, maistrul fiind reangajat în 1673⁴⁵. Angajarea se face cu condiția ca maistrul respectiv să nu părăsească moșia conelui fără consimțământul lui și că el nu se va întoarce în patria lui.

În ceea ce privește ornamentica acestui coronament, credem că nu greșim dacă afirmăm că aceste motive izvorăsc din tezaurul multisecular al artei populare a iobagilor care au lucrat, fără doar și poate, la înălțarea acestui „cuib de vultur“ nobiliar.

Fără a intra în amănunte de ordin etnografic-folcloric, ne permitem să eminem ipoteza că această „carte de mostre“ pictată pe pereții castelului a contribuit la perpetuarea bogăției de motive vegetale, animale, astrale și umane, cunoscute de iobagii români și maghiari de pe moșiile conților Lázár⁴⁶.

Protejarea și restaurarea monumentelor istorice constituie doar primul pas, devenind necesară și valorificarea lor cultural-economică. În acest spirit s-au făcut diferite propuneri privind folosirea castelului de la Lázarea. Toate aceste propuneri vizează valorificarea acestui complex în scopuri cultural-turistice. Condiția realizării acestora este continuarea investigațiilor, paralel cu lucrările de restaurare, domeniu în care mai avem multe de făcut.

ȘTEFAN MOLNÁR, ANDREI ZRINYI, MARTIN TARISZNYÁS
IULIU KERESZTES, DIONISIE KOVÁCS

ANEXA

OBSERVAȚII GEOLOGICE ASUPRA CASTELULUI LAZÁR DIN LAZAREA (jud. Harghita)

Comuna Lázarea este așezată la marginea de est a depresiunii Giurgeului, la poalele dealului Szármány format din calcare cristaline. Așezarea s-a format pe conul de dejecție al Belchiei care se întinde pînă aici. Din punct de vedere petrografic conul de dejecție se caracterizează prin existența pietrișului provenit din zona cristalino-mezozoică a Carpaților Orientali. În componența pietrișului domină calcarul cristalin, șisturile cristaline, gneisurile și rocile sienitice.

În alcătuirea geologică a dealului Szármány care se înalță deasupra castelului, intră calcarele și șisturile cristaline. Cele mai frecvente șisturi sînt micașisturile și paragneisele, între care se intercalează straturi și filoane de cuarțite negre și albe. Spre est se înalță masivul sienitic Prișca, la marginea căruia apar și șisturi sericito-cloritoase, filitele.

Analizînd materialul de construcție al castelului, putem constata că, pentru construire s-a folosit în special materialul local, extras în cea mai mare parte din dealul Szármány și din pietrișul conului de dejecție al Belchiei. Privind în ansamblu componența materialului de construcție, ea nu este unitară în toate zidurile. Clădirile și zidurile prezintă o colecție

⁴⁵ L. Kelemen, *Szárhegyi Lázár István oltár rendelése*, în *DolgCluj*, VII, 1916, pp. 175-178.

⁴⁶ A. Zrínyi, *Még egyszer a szárhegyi ásátásokról*, în *Korunk*, XXIII, 1964, 1, p. 110.

a tuturor rocilor existente în împrejurimi. În general, blocurile nu sînt fasonate, folosindu-se sfărîmături în formă naturală.

Pe baza componenței zidurilor se pot stabili limitele construcțiilor în diferite etape, precum și limitele renovărilor. Spre exemplu putem aminti bastionul de sud-est („Bastionul roșu”). Partea de jos a acestuia este construită pînă la înălțimea de 2 m din roci andezitice care au fost aduse din marginea vestică a depresiunii, din zona vulcanică a munților Gurghiului. Rocile locale în această parte a zidului sînt prezente într-un procentaj de numai 10%. Materialul părților de mai sus ale zidului, în general, este local și numai într-o mică măsură găsim roci vulcanice. Asemenea schimbări ale componenței prezintă atît zidul de sud, cît și zidul de incintă.

Considerăm ca fiind necesară o studiere mai profundă a materialului de construcție, corelată cu rezultatele restaurării, astfel devenind posibilă urmărirea etapelor de construcție și de renovare, precum și limitele și intensitatea distrugerilor suferite de-a lungul veacurilor.

Propunem în același timp înființarea unei expoziții permanente de geologie-petrografie într-una din încăperile renovate ale castelului.

ANDREI KRISTÓ

AUFZEICHNUNGEN ÜBER DIE FORSCHUNGEN AM FEUDALEN SCHLOSS VON LÁZAREA (BEZ. HARGHITA)

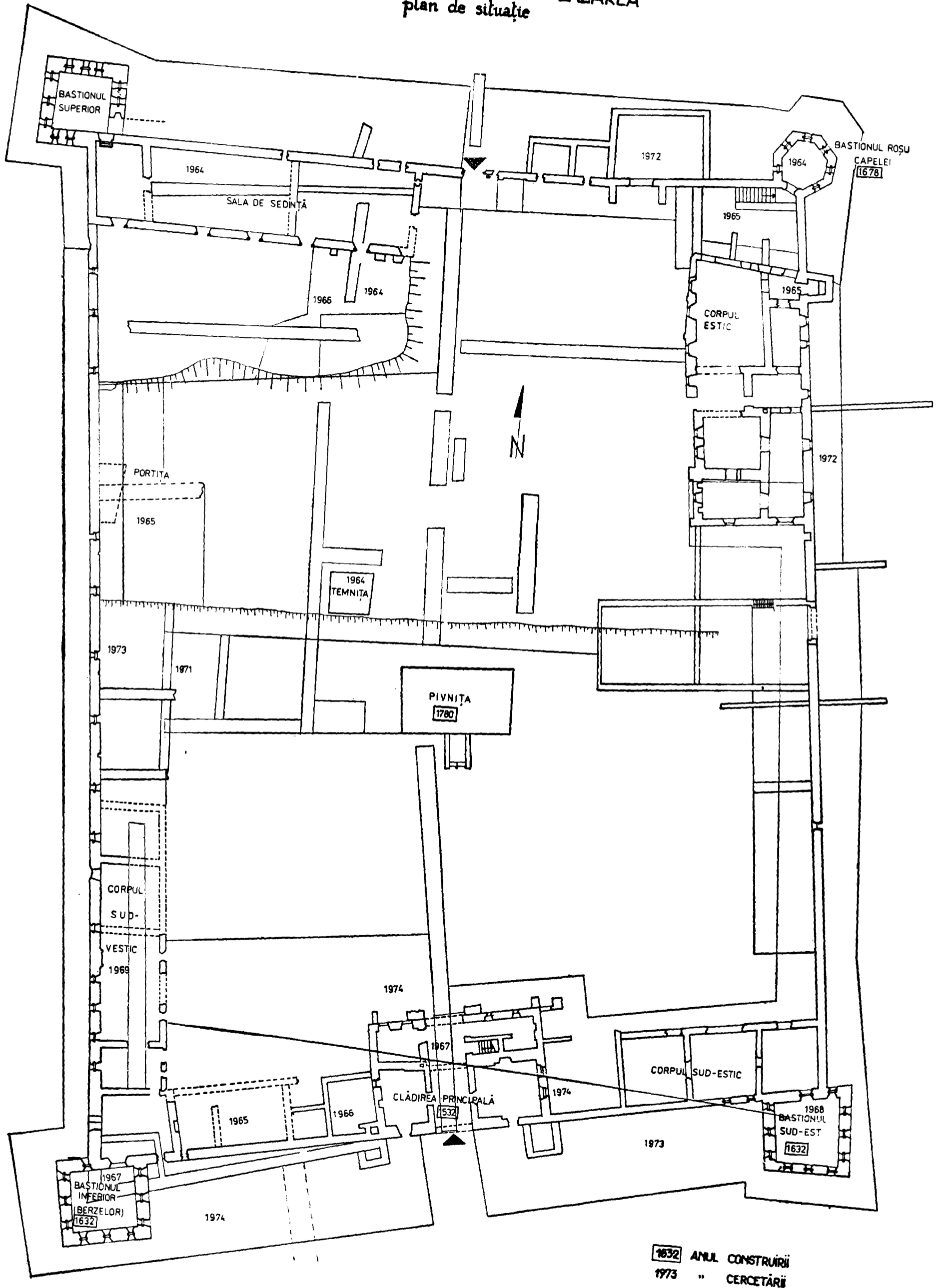
(Zusammenfassung)

Die Verfasser berichten über die Ergebnisse der durchgeführten Forschungen an einem in transilvanischen Renaissancestil gebauten Schloss, wo nach Ausgrabungen, Studien aus dem Bereich der Kunstgeschichte, sowie durch Archivforschungen bedeutende Erfolge erlangt wurden. Es konnten die Konstruktionsetappen der verschiedenen Teile des Gebäudes festgestellt werden; es wurde das Fundament studiert und konnte das Anfangsniveau des Bauwerkes festgestellt werden; es wurden die aktuellen Mauern beschrieben; das kleine Gebäude war früher ein Gefängnis; die Existenz einer Unterführung und der Kanalisation wurde wiederlegt; es wurden die archäologischen Spuren aus der Zone untersucht und wurde die Hypothese eines Hiatus betref's der menschlichen Lebens bis im 13. Jahrhundert auf diesem Gebiet wiederlegt, Hypothese die von bürgerlichen Geschichtsschreibung behauptet wurde; die Ornamente des Schlosses wurden dank der Fotokopien und Pauskopien festgehalten. Auf Grund dieser Ergebnissen wurden Projekte für die Restaurierung aufgestellt, einige Teile wurden sogar während der Forschungen, gleich mit der Konservierung der Mauern wiederhergestellt.

Schliesslich wird die Hypothese betref's des nachgeahmten Archetyps präsentiert: die Schlösser im Renaissancestil aus Polen und der Slowakei.

CASTELUL FEUDAL DE LA LĂZAREA

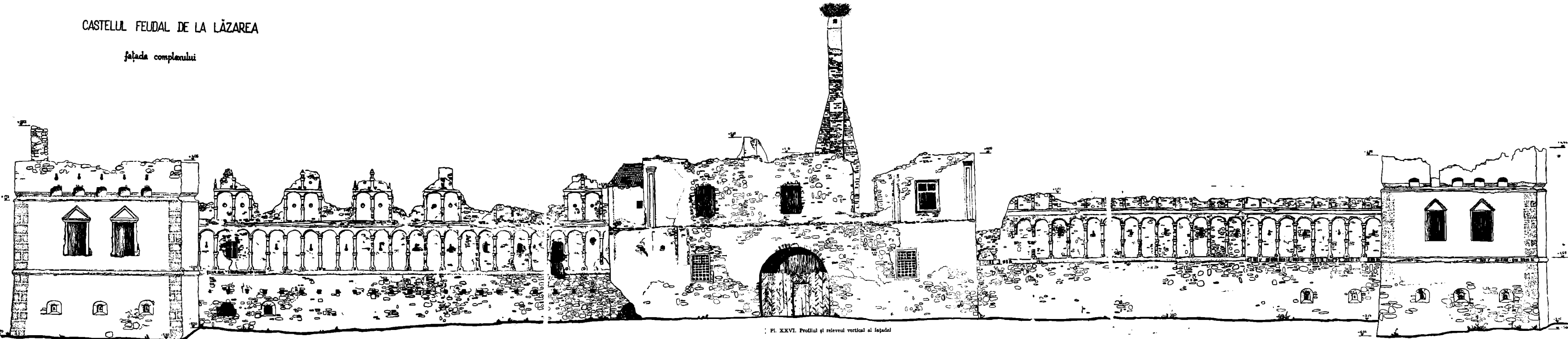
plan de situație

1632 ANUL CONSTRUIRII
1973 " CERCETĂRII

CASTELUL FEUDAL DE LA LĂZAREA

fașada completului

Pl. XXVI. Profilul și relieful vertical al fașadei